

Людмила Муха

Технології захисту та збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів у процесі їх використання

У роботі секції «Технології захисту та збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів у процесі їх використання» (наук. кер. — к. і. н., заступник генерального директора НБУВ Л. В. Муха, заввідділом Російської державної бібліотеки Г. В. Мягкова (м. Москва, Росія), учений секретар — заввідділом обслуговування основними фондами НБУВ Л. М. Беліна) взяло участь 52 фахівці з питань збереження бібліотечних та архівних фондів України, Росії, в тому числі 23 співробітники НБУВ, а також РДБ, Української академії друкарства (м. Львів), Національної парламентської бібліотеки України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бібліотеки інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного, Департаменту охоронної техніки корпорації «Трансекспо» (усі — м. Київ). Було прочитано 19 доповідей, співробітниками НБУВ — 10, представниками інших бібліотек та архівів — 9.

Протягом 12-ти років НБУВ проводить міжнародні наукові конференції, але лише в останні два роки (2000, 2001 рр.) питання збереження бібліотечних та архівних фондів фахівці в галузі консервації та реставрації розглядають в окремій секції. І це не випадково.

Безперечним є той факт, що проблема збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів на сучасному етапі отримала таку складність, що розв'язати її традиційними шляхами не є можливим. Виправити цю ситуацію можливо шляхом розробки комплексу заходів, що базуються на наукових дослідженнях, які проводять багато центрів та лабораторій у всіх частинах світу.

Науково-організаційним аспектам безпеки бібліотечних фондів було присвячено доповідь к. і. н. Л. В. Мухи. Вона зосередила увагу на основних проблемах забезпечення безпеки бібліотек і бібліотечних фондів:

- методології забезпечення безпеки бібліотек;
- захисті бібліотек від злочинних посягань;
- забезпеченні збереженості бібліотечних фондів;
- інформаційній безпеці бібліотечних установ.

Доповідачка підкреслила, що поняття «безпека бібліотеки» охоплює захищеність усіх елементів, що утворюють бібліотеку: документного фонду, матеріально-технічної бази (споруд, будівель, обладнання), бібліотечного персоналу, користувачів, котрі знаходяться в бібліотеці та ін. Тобто захищеність бібліотеки передбачає нейтралізацію впливу негативних факторів на функціонування бібліотеки і бібліотечних установ у цілому та на процеси формування, зберігання та використання документних фондів, обслуговування користувачів, на стан і розвиток матеріально-технічної бази, на умови праці і соціальний стан бібліотечних працівників.

Викликала інтерес доповідь заввідділом РДБ Г. В. Мягкової «Збереженість інформаційних ресурсів у процесі використання: досвід РДБ (технологічні аспекти)». У цій бібліотеці розроблено пакет документів, що визначає комплекс заходів (перспективних або ретроспективних) з метою забезпечення збереження фондів, який охоплює весь час існування документа в бібліотеці: від його надходження — до повного зношення. РДБ переходить на нове програмне забезпечення, можливості якого дають змогу об'єднати всі каталоги бібліотеки в єдиний масив. Використання в цьому програмному забезпеченні (ПЗ «ALEPH») штрихового кодування дозволяє контролювати місце знаходження кожного документа на всіх етапах його можливих переміщень (під час обробки, зберігання та використання).

Багато уваги в РДБ приділяється превентивній консервації як найекономішньому заходу.

З метою ефективнішого впровадження прогресивних методів збереження фондів РДБ підвищує кваліфікацію бібліотекарів та хранителів фондів на Вищих бібліотечних курсах при навчальному центрі РДБ, так і на навчальних семінарах у самому центрі.

© Муха Л. В., Київ, 2002

Муха Людмила Вікторівна, к. і. н., заступник генерального директора НБУВ.

Доповідачка акцентує увагу на роботі технологічної служби РДБ, яка є основним координатором внутрішньобібліотечних процесів. Технологи цієї служби здійснюють контроль: за збереженістю документів у процесах бібліотечної обробки, зберігання та обслуговування користувачів; за веденням обліку фондів у РДБ; за взаєморозрахунком між підрозділами. Технологічний комплекс розробляє та затверджує всю нормативно-технологічну документацію, що забезпечує рух документів по бібліотеці.

Про систему обслуговування користувачів НБУВ ішлося в доповіді заввідділом обслуговування основними фондами Л. М. Беліної «Забезпечення збереження основних фондів НБУВ у процесі обслуговування користувачів».

Вона висвітлила питання обслуговування користувачів співробітниками відділу та безпосереднього використання документів з основного книгосховища самими користувачами. На її думку, поліпшити обслуговування користувачів та забезпечити ефективніше збереження документів у процесі використання можливе за умов збільшення кількості примірників видань при комплектуванні та впровадження сучасних автоматизованих технологій даних про замовлену літературу.

К. і. н., с. н. с. Інституту рукопису НБУВ О. М. Гальченко основну увагу в своїй доповіді приділила ролі оправи рукописної книги в процесі використання. Основна функція оправи — охоронна, що зумовила її появу, оскільки впродовж століть незалежно від змісту книг, їх внутрішнього та зовнішнього оформлення основним призначенням оправи з моменту її винаходу було зберегти книгу від пошкоджень та руйнацій. Дослідження оправ колекції рукописних книг ІР НБУВ та спостереження за їх фізичним станом протягом останніх 10-ти років дозволили зробити висновки, що велике значення для забезпечення збереженості рукописної книги мають спосіб розстановки (горизонтальний чи вертикальний), дотримання технологій оправлення книг та застосування високоякісних матеріалів при реставрації, а також обмеження фізичного контакту з книгою після її реставрації шляхом видачі читачам не оригіналів, а високоякісних копій.

Ці рекомендації будуть дуже корисні всім фондоутримувачам рукописних фондів.

Організація та питання збереження газетних фондів НБУВ розкриті в доповіді заввідділом газетних фондів Т. О. Борисенко та завсектором обслуговування Н. М. Носкіної. Проблема збе-

реження газетних фондів з метою забезпечення їх повноти та інтенсивного використання читачами багатоаспектна: це і матеріально-технічні вимоги щодо приміщення газетосховища, устаткування і механізації, розміщення фонду на полицях, створення певних умов зберігання видань та підтримка сприятливих санітарно-кліматичних умов; також своєчасне оправлення, реставрація газет, пошук нових методів і засобів запобігання передчасній руйнації паперу; захист від можливих крадіжок, пожеж та робота з читачами.

Співробітники відділу і Центр консервації і реставрації НБУВ інтенсивно шукають найбільш ефективні, нетрудомісткі та економні засоби подовження життя газетного паперу.

Найкращий спосіб збереження газетних фондів — перенесення тексту видань на сучасні мікроносії. Зокрема — на мікрофільми та мікрофіші.

Відділ склав перелік видань, які мають увійти до Державного реєстру рідкісних і цінних документів, зокрема вся українська періодика дожовтневого періоду, газети колишнього фонду спеціального зберігання, видання 1917—1945 рр. Саме ці газети і потребують першочергового мікрофільмування.

Співробітники відділу наукових технологій збереження фондів Центру консервації і реставрації НБУВ к. б. н. Г. М. Новікова та Т. В. Крікова поділилися досвідом проведення моніторингу потреб збереження фондів бібліотек Національної академії наук України для подальшої розробки програм збереження фондів.

За результатами анкетування 55 академічних бібліотек визначено обсяги їхніх потреб у забезпеченні нормативного зберігання фондів. Порівняльний аналіз обсягів фінансування програм збереження в Україні та за кордоном дозволив повернути увагу фахівців з консервації до питань безпеки, яка загрожує великим масивам документів, та визначити стратегію термінових дій для її запобігання.

Основні проблеми збереження друкованих документів у книгосховищах наукових бібліотек та шляхи їх вирішення було висвітлено у доповіді головного бібліотекаря Національної парламентської бібліотеки України І. С. Комського.

Заввідділом ЦНСГБ УААН Л. О. Зінченко ознайомила присутніх з організацією збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів у бібліотеках цієї системи.

Їх головним завданням є створення Національного реєстру (картотеки) цінних видань у галузі сільського господарства, що ввійде до

Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України».

Головний бібліотекар Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка **К. С. Кучмай** розповіла про фонди стародруків та рідкісних видання цієї бібліотеки, а також про проблеми з питань забезпечення збереження фондів, що стають перед нею та про шляхи їх вирішення.

Питання впровадження сучасних технологій зберігання архівних фондів було висвітлено в доповіді заввідділом УДНДІ архівної справи та документознавства **О. П. Володіної**.

Досвідом роботи бібліотеки Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України із забезпечення збереження фондів у процесі бібліотечного обслуговування поділилася завбібліотекою установи **Т. Є. Чарупа**. Співробітники бібліотеки проводять роботу спрямовану на:

- ◆ уточнення тематики наукових досліджень;
- ◆ вивчення читацького попиту;
- ◆ аналіз активності використання фондів;
- ◆ визначення відповідності існуючих фондів тематиці досліджень та читацькому попиту.

Ця робота дає змогу визначити «працюючі» або «непрацюючі» частини фонду, найраціональніше організувати його розміщення для обслуговування читачів, контролювати фізичний стан бібліотечних документів.

У доповіді к. б. н., с. н. с. **Г. М. Новікової** та к. х. н., с. н. с. **І. Є. Скобець** розглянуті основні аспекти модернізації матеріально-технічної бази бібліотек з урахуванням потреб збереження фондів. На прикладі науково-обґрунтованої технології зберігання книжкових масивів проілюстрована можливість впровадження в практику великих книгозбірень ефективних інженерних і технологічних рішень для вирішення проблем, пов'язаних зі старінням і руйнуванням матеріалів документів, а отже — і забезпеченням збереження друкованої спадщини для майбутніх поколінь.

«Бібліотекознавчі аспекти збереження документів у процесі їх перерозподілу» — тема доповіді к. і. н., заввідділом обмінно-резервних фондів **О. Г. Кириленка**. НБУВ має вирішити комплекс бібліотекознавчих проблем, орієнтованих на створення оптимальної структури фондів та організацію технології їх зберігання.

Однією з найважливіших проблем бібліотек, на думку доповідача, є проблема розподілу і перерозподілу документів на всіх рівнях, починаючи від загальнодержавного, внутрішньобібліотечного, і закінчуючи окремими підрозділа-

ми-фондоутримувачами в кожній великій бібліотеці. Визначення напрямів вдосконалення системи перерозподілу документів у бібліотеках і між ними, незважаючи на специфічні особливості в кожній з них, потребує відпрацювання її механізмів.

Про інформаційну технологію обліку документів у процесі їх використання докладно розповіла завфілією № 2 НБУВ **О. М. Василенко**.

Використання інформаційних технологій на основі сучасної обчислювальної техніки сьогодні все ширше впроваджується в організацію бібліотечної діяльності. Однак на багатьох ділянках бібліотечно-бібліографічної роботи, особливо у великих бібліотеках, паралельно з автоматизованою ще зберігається традиційна технологія (організація каталогів, здійснення тематичного пошуку документів тощо). На інших, — незважаючи на зростання обсягів робіт і можливість використання комп'ютерних програм, міцно утримує свої позиції ручна технологія. До таких ділянок належать процес одержання документів підрозділами бібліотеки у підсобні фонди та за читацькими вимогами із центрального книгосховища і ведення обліку за взаєморозрахунками.

На сьогодні функції індивідуального обліку переміщення фонду у великих книгозбірнях виконують путівки та картотеки, які ведуться паралельно головним відділом-фондоутримувачем (у НБУВ — це відділ наукової організації фонду) та підрозділами, що отримують документи для підсобних фондів (ПФ) та за вимогами користувачів. Ведення облікових документів, в основному, дублюється кожним підрозділом, між якими здійснюється процес передачі видань, на що витрачається додатковий робочий час. Відійти від дублювання у процесах індивідуального обліку документів, удосконалити пошуковий механізм місцезнаходження документа, звести статистичні відомості та здійснити аналітичну обробку даних можна з переходом на використання інформаційних технологій на даній ділянці бібліотечної роботи, вважає доповідачка.

Оптимальним варіантом впровадження автоматизації даного процесу було б поєднання ідентифікації видань з використанням штрихового коду та автоматичної ідентифікації користувачів.

Враховуючи бібліотечну специфіку та загальну доступність, на думку **О. М. Василенко**, в процесі взаєморозрахунків між підрозділами Бібліотеки можна було б використовувати систему управління базами даних *Access*, що працює у середовищі *Windows*, в якій оптимально поєднуються потужність і нескладність. Тому за-

стосування *Access* для формування обліково-аналітичних БД по руху документів у Бібліотеці на сьогодні є доступним і не потребує особливих витрат. Запропонована технологія на основі пакету *Access* дозволить реалізувати функції індивідуального обліку документів у процесі їх використання, накопичення і обробки даних, забезпечення інформаційного пошуку.

Особливостям збереження карткових каталогів було присвячено доповідь к. т. н., завсектором паперознавства НБУВ М. М. Омельченка. Він відзначив, що основна бібліографічна інформація про фонди Бібліотеки відбита на паперових каталожних картках, які найактивніше експлуатуються читачами і тому фізично зношуються. Збереження паперу карткових каталогів, підкреслив доповідач, входить у коло головних завдань НБУВ, наголошуючи, що картки бажано б було виготовляти з паперу одного виду з певними фізичними властивостями та за єдиним стандартом. Це дозволить максимально подовжити вік традиційних каталогів на паперовій основі.

Проблеми використання та збереження навчальних посібників як джерел інформації (мають дуже великий попит у читачів) висвітлили у своїй доповіді к. т. н. М. М. Омельченко та н. с. Л. П. Затока. Доповідачі наголосили на необхідності підбору спеціального паперу високої якості для друкування навчальних посібників з метою їх довговічного зберігання в належному фізичному та естетичному стані.

К. т. н., викладач УАД Т. І. Онищенко у своїй доповіді висвітлила екологічні аспекти збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів.

Особливий інтерес учасників секції викликала доповідь к. п. н., доцента, ученого секретаря Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного С. С. Артамонової «З історії будівництва бібліотечних споруд».

Доповідачка вважає будівництво спеціальних приміщень для бібліотек — одним із найголовніших чинників збереження бібліотечних фондів для майбутніх поколінь нації.

Досліджуючи історію виникнення та розвитку спеціалізованих бібліотечних будівель, починаючи від спеціалізованих і дійсно цілеспрямовано вдосконалених будівель бібліотек античної Греції та Рима до сучасних бібліотечних споруд, С. С. Артамонова звертає увагу бібліотечного суспільства на актуальне питання сьогодення віднос-

но вирішення на державному рівні проблем архітектурного образу вітчизняних бібліотек, закладеному в будівництві спеціальних бібліотечних будівель; розробки державної програми будівництва бібліотечних споруд, що відповідають сучасним світовим вимогам.

Про актуальність проблеми будівництва бібліотечних споруд у зарубіжних країнах свідчить велика кількість публікацій у сучасних галузевих зарубіжних виданнях з архітектури та будівництва, перелік яких дає автор у своїй доповіді. Вона вважає, що така увага до будівництва бібліотечних будівель є свідченням авторитетності бібліотек у зарубіжному суспільстві.

На жаль, у нашій країні будівництво спеціальних приміщень для бібліотек, на думку автора, «явище досить екзотичне», тому проблема зберігання і збереження бібліотечних фондів ще довго залишатиметься теоретичною і не матиме реального виходу в практику.

Начальник Департаменту охоронної техніки корпорації «Трансекспо» В. В. Риков ознайомив учасників секції з основними напрямками її діяльності, з послугами, що може вона надати для забезпечення безпеки архівних та бібліотечних установ, і продемонстрував сучасні технічні засоби захисту БІР у бібліотеках та архівах.

На засіданні секції було обговорено проект Рекомендацій міжнародної наукової конференції «Бібліотечно-інформаційний сервіс», що був одногосно схвалений, і підтримано пропозиції рекомендацій конференції в галузі збереження фондів.

Рекомендовано бібліотекам, у фондах яких зберігаються пам'ятки писемності й друку:

- ❖ розробити, узгодити та прийняти до виконання «План дій при екстремальних ситуаціях»;
- ❖ запровадити систему захисту фондів від крадіжок, вандалізму та недбайливого ставлення;
- ❖ у рамках «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000—2005 роки» підготувати власні заходи збереження документальних фондів;
- ❖ розробити правила та норми поведінки бібліотекарів при обробці, зберіганні та обслуговуванні пам'ятками національного культурного надбання.